

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ СИБИРИ СОГЛАСНО УРОВНЯМ УГРОЗЫ ИХ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ

Г. К. Йылмаз

УДК 81.27

Одной из актуальных проблем социолингвистики является определение уровня витальности языков и критериев, связанных с этим. Применение шкалы, содержащей критерии уровня жизненной силы языков, позволяет установить исчезающие языки и определить безотлагательность их документирования. Сибирские тюркские языки представляют смешанную картину, занимая разные позиции в предлагаемой автором шкале.

Ключевые слова: витальность языков, угроза исчезновения языка, уровни угрозы исчезновения языка, сибирские тюркские языки

1. Giriş

Özellikle son yıllarda yeryüzünde dil çeşitliliğinin korunmasına büyük bir önem verilmekte, konuşuru tehlikeli derecede azalmış olan dillerin içinde sakladığı bilgi ve kültür mirasının iz bırakmadan kaybolup gitmesinin önüne geçilmesi için çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Dil ve diyalekt kavramlarının belirsizliği sebebiyle yeryüzündeki dillerin toplam sayısı hakkında çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar olsa da bugün yaklaşık olarak sayısı 6000-7000 civarında olan dilin gelecek yüz yıl içinde yaklaşık %90'ının yok olacağı, dillerin %5 ila 10'unun yani yaklaşık 300 ila 600'ünün "güvende", %40 ila 75'inin ise tehlikede olduğu ve bu yüzyılda artık çocuklar tarafından konuşulmayacağı tahmin edilmektedir [1, s. 7-10; 2, s. 3-4]. Dillerin ne kadar tehlikede ya da ne kadar güvende olduğunun belirlenmesi, hangi özellikleri gösteren dillerin tehlikede ya da güvende kabul edilebileceği toplumdilbilimi çalışmalarının güncel konularından biridir. Dillerin yok olma noktasından güvende bulunma seviyesine ya da güvende bulunma seviyesinden yok olma noktasına uzanan süreç içinde dillerin çeşitli ölçütler bakımından değerlendirilerek dilsel canlılığın derecelendirilmesine ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır [1; 2; 3; 4]. Dillerin tehlike seviyesi ölçeklerinde en çok başvurulan ölçütler konuşurların sayısı, konuşurların yaşı, dilin kuşaktan kuşağa aktarımı, söz konusu toplumda dilin işlevlerdir (Tsunoda 2006: 9-13). Ancak etnik popülasyon ve konuşur sayısı dışındaki ölçütlerin nispeten soyut ve tespiti güç oluşunun yanısıra dillerle ilgili bilgilerin eş zamanlı ve tam olmayışı sebebiyle bu ölçeklere göre dillerin sınıflandırılmasında karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren çok sayıda dili içinde barındıran eski SSCB ve daha sonrasında bugünkü Rusya Federasyonu topraklarındaki dillerin durum, konum ya da canlılık derecesinin sınıflandırılmasına yönelik düzenlenmiş ölçek ve sınıflandırmalar da mevcuttur. Bu sınıflandırmaların bazılarında, "güvende"den "yok olmuş" seviyesine uzanan dilsel canlılığın çeşitli düzeylerindeki değişiklikleri içeren Türkçenin Sibirya grubu değişikliklerine de yer verilmiştir.

2. Tehlikesi Seviyesi Ölçeklerinde Türk Dilinin Sibirya'daki Değişiklerinin Konumlandırılması

2.1. A. Ye. Kibrik'e (1992) Göre SSCB'deki Tehlikedeki Dillerin Sınıflandırılması

Sovyet dilbilimci A. Ye. Kibrik SSCB döneminde konuşur sayısı, toplumsal ve hukuki konum, işlev alanları ve canlılık bakımından tamamen birbirinden farklılaşan yaklaşık 130 dilin varlığından söz etmiş [5, s. 67], SSCB'deki dillerden gelecekte büyük tehlike altında olduğunu tespit ettiği dilleri ise beş grup olarak ele almıştır [5, s. 71-79]. Bu dillerin büyük bölümü Sibirya'da varlığını sürdüren dillerdir. Dillerin "neredeyse ölüm sürecine giren diller", "ölümcül hasta diller", "ciddi derecede hasta diller", "kronik hasta diller" ve "aile içi günlük iletişim dili olarak varlığını sürdüren ancak yazısız olan az nüfuslu halkların dilleri" [5, s. 78-79] olarak beş gruba ayrıldığı Kibrik'in sınıflandırmasında Türk dilinin değişikliklerinden hiçbiri yer almamaktadır.

2.2. Yu. N. Karaulov'a Göre Rusya Federasyonu'ndaki Dillerin Dış Sistemlerine Göre Sınıflandırılması

Rusyalı toplumdilbilimci Yu. N. Karaulov, dillerin "dış sistemleri" açısından farklı özelliklere sahip olduklarından dolayı işlevsel açıdan da

eşit olanaklara sahip olmadıklarından yola çıkarak Rusya'daki dilleri dış sistemlerine göre bildirişim kaynakları ve diller tarafından yerine getirilen işlevlerin tamlığı olarak tanımlanan iki ölçüte göre sınıflandırmıştır. Bildirişimsel kaynaklar her canlının ya da sistemin varlığını sürdürebilmesi için gerekli "temel gereksinimler" kategorisini oluşturmaktadır. Karaulov beş temel gereksinimden bahsetmektedir: "enerji gereksinimi" onun bildirişim potansiyelini sağlamaktadır. "Taşınma gereksinimi" her bir dildeki bilginin yayılması ve aktarılması için gerekli olanakların ve koşulların varlığı ile ilgilidir. "Güvenlik gereksinimi" korunma ve güvenlik araçlarını içerir. "Üretim gereksinimi" dildeki metinlerin hacmi ve önemi ile belirlenmektedir. "Bilgi gereksinimi" ise dilin yeni bilgilerin alınması ve oluşturulabilmesine hazırlıklı oluşu içerir [6].

Karaulov Rusya'daki dilleri bildirişim kaynakları ve konuşur sayısına göre yedi gruba ayırmıştır. Dillerin tamamının adı belirtilmediği için Türk dilinin değişikliklerinin de tamamının hangi basamakta konumlandırıldığı anlaşılmamaktadır. Ancak, konuşur sayısının 300 ile 3000 arasında değiştiği, günlük iletişimde kullanılmakla birlikte bir yazı sistemi oluşturulmuş, etnik bilincin canlı olduğu, kısıtlı da olsa çeviri ve orijinal edebiyat ürünlerinin bulunduğu, ilköğretimde okutulan dilleri kapsayan 3. grupta yakın zamana kadar Altay Türkçesinin alt değişikliklerinden sayılan Çalkandu yer almıştır. Dördüncü grupta konuşur sayısı 3500 ile 13.000 arasında değişen, yazı sistemine ve dilin standart biçimine sahip olan, basın-yayımda kullanılan, geleneksel bilincin canlı olduğu ve geleneksel yaşamın canlı tutulduğu, ilköğretimde okutulan, basılı edebi eserleri ve folklor kayıtları bulunan dillerdir. Karaulov Nanay, Hantı, Çukça, Evenk gibi dillerin yanı sıra Türkçenin değişikliklerinden Şorcayı saymıştır. Beşinci grupta konuşur sayısı 17.000-200.000 arasında değişen diller sıralanmıştır. Bu diller bir ağız sistemine sahiptir. Günlük konuşma dili olmasının yanı sıra yazın dili olarak da kullanılmaktadır. Uluslararası iletişim dilidir ve devlet dili konumuna sahiptir. Basın-yayın organlarına sahiptir. Kitap basılmaktadır. Etnik bilinç canlıdır, ilk ve orta öğretimde okutulmaktadır. Edebiyat ve folklor kayıtları vardır. Toplam 21 dilin bulunduğu bu grupta Türk dilinin Sibirya'daki değişikliklerinden Altayca ve Hakasça sayılmıştır. Altıncı grupta konuşur sayısı 250.000 ile 1.000.000 arasında değişen zengin bir ağız sistemine sahip, dilin standart biçiminin bulunduğu, dilin devlet dili olduğu ve uluslararası iletişimde kullanıldığı, basın-yayın organlarının

bunduğu, kitap basımının yapıldığı, ulusal tiyatrosunun vb. olduğu, ulusal bilincin canlı olduğu, ilk, orta ve yüksek öğretimde kullanılan, geleneksel çevre ve yaşam tarzının korunduğu, edebi ve bilimsel yayınların yapıldığı, sosyal bilimler, doğa bilimi, mühendislik gibi bilim ve teknoloji alanlarında kullanılan dillerdir. Toplamda 14 dilin bulunduğu belirtilen bu gruba Türk dilinin Sibirya'daki değişikliklerinden Sahaca dâhil edilmiştir. 7. grupta konuşur sayısı 1.000.000'dan fazla olan değişiklikler sayılmıştır. Bunlar hemen hemen iletişim alanlarının tamamında kullanılan, zengin ağız sistemine sahip, pek çok sosyal işlevi yerine getiren, eğitim-öğretimde, resmî işlerde, bilimde, sanatta kullanılan, dille ilgili pek çok kaydın bulunduğu dillerdir. Bu grupta Rusça, Tatarca ve Çuvaşça vardır. Karaulov'un sınıflandırmasından ortaya çıkan tablodan bilinen bir olgu anlaşılmaktadır. Konuşur sayısı arttıkça bildirişim kaynakları da çoğalmakta, temel gereksinimleri karşılayan unsurlar artmaktadır.

2.3. UNESCO Red Book on Endangered Languages'e Göre Dillerin Tehlike Seviyeleri

UNESCO Red Book on Endangered Languages'te Stephen Wurm'a göre dillerin tehlikede oluş potansiyeli 6 seviyede değerlendirilmiştir: 1) Yok olmuş olan diller (*extinct languages*); 2) Yok olmak üzere olan diller (*nearly extinct languages*): konuşuru onlarca kalan ve hepsi de yaşlı olan diller; 3) Ciddî derecede tehlikedeki diller (*seriously endangered languages*): Hemen hemen çocukların artık konuşmadığı önemli sayıda konuşuru olan diller; 4) Tehlikedeki diller (*endangered languages*): Bazı çocuk konuşurları olmakla birlikte konuşur sayısı azalmakta olan diller; 5) Potansiyel olarak tehlikedeki diller (*potentially endangered languages*): Çok sayıda çocuk konuşur vardır. Ancak dilin saygın bir resmî konumu yoktur; 6) tehlikede olmayan diller (*not endangered languages*): Kuşaktan kuşağa güvenli bir biçimde aktarılan diller [7].

Avrupa kısmı 1999, Kuzeydoğu Asya kısmının ise en son 2000 yılında güncellendiği tehlikedeki diller listesinde Türkçenin Sibirya grubu değişikliklerinden Mançurya Kırgızcası, Çulım Tatarcası, Tofaca "yok olmak üzere olan diller"; Tsaatan, Hövsgöl Uryanhay, Altay Uryanhay ve Şorca "ciddî derecede tehlikedeki diller"; Hakas (bölgesel olarak yok olmak üzere), Kuzey Altay (bölgesel olarak yok olmak üzere), Güney Altay (bölgesel olarak yok olmak üzere), Teleüt (yer yer yok olmuş) "tehlikedeki diller"; Dolganca "potansiyel olarak tehlikede" olan değişikliklerdir. Bu grupta Teleüt'ün "yer yer yok olmuş", diğerlerinin ise "bölgesel olarak

yok olmak üzere” olduğu da belirtilmiştir. Bu ölçüğe göre Sahaca ve Tıvaca ise tehlikede değildir [8].

2.4. *Atlas of the World's Languages in Danger*'da (2010) Dillerin Tehlike Seviyeleri

UNESCO'nun gerçekleştirdiği bir proje olan *Atlas of the World's Languages in Danger*'da (2010) dillerin kuşaktan kuşağa aktarılabilmesi potansiyeline göre “güvende”den “yok olmuş” a uzanan 6 seviyeden oluşan bir ölçek kullanılmıştır [9]. Güvende (*safe*) seviyesinde dil bütün kuşaklar tarafından konuşulmaktadır. Dilin kuşaktan kuşağa aktarılmasında bir kırılma yoktur. Güvende olan diller Atlas'a alınmamışlardır. Savunmasız (*vulnerable*) seviyesinde çocukların çoğu konuşur. Ancak dilin kullanımı belirli alanlarla sınırlıdır (ev gibi). Atlas'a göre Tıvaca ve Sahaca “savunmasız”dır. Kesinlikle tehlikede (*definitely endangered*) seviyesindeki dilleri çocuklar artık evlerinde anadili olarak öğrenmezler. Güney Altayca, Hakasça bu gruptadır. Büyük ebeveynler ve yaşlı kuşak tarafından konuşulan diller “ciddi tehlikede (*severely endangered*)”dir. Ebeveynler dili anlayabilirler ancak kendi aralarında ya da çocuklarıyla konuşamazlar. Sibiryaya grubundan Şor, Kuzey Altay ve Moğolistan'daki Duhaların (Tsaatan) konuştuğu değişik “ciddi tehlikede” seviyesindedir. Tehlikenin en yoğun olduğu seviye kritik tehlikede (*critically endangered*) seviyesidir. Dilin en genç konuşurları büyük ebeveynlerdir. Onlar da kısmen ve nadiren konuşurlar. Tofa, Çulım Türkçesi, Mançurya, Kırgızcası, Hövsgöl Uryanhaycası “kritik derece tehlikede”dir. Konuşuru kalmamış olan diller “yok olmuş” (*extinct*) seviyesindedir. Atlas'ta sadece 1950 sonrasında ölen diller yer almaktadır. Atlas'a göre Türkçenin Sibiryaya grubu değişiklerinden Soyotça “yok olmuş” seviyesindedir.

2.5. “Ethnologue” Dünya Dilleri Sitesinde EGIDS Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale “Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği”ne Göre Dillerin Tehlike Seviyeleri

“Ethnologue” Dünya Dilleri sitesinde dillerin canlılığının konuşur sayısı, etnik kimliğini (dili konuşmasalar bile) dil ile birleştirenlerin sayısı, nüfusun durağanlığı ya da farklı eğilimleri, konuşurların nüfus hareketleri (durağanlığı ya da göçü), ikinci dil kullanımı, topluluk içindeki dil tutumları, konuşurların ait olduğu kuşak, dilin kullanıldığı alanlar, devlet ya da bölgedeki dilin resmî olarak tanınması, dilin nasıl aktarıldığı (çocuklar aile içinde mi edindikleri yoksa okulda mı öğrendikleri), ekonomik olanaklar ve bunun dışındaki dil dışı faktörler gibi çeşitli değişkenlere belirlenebileceği,

ancak bütün bu etkenlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu, en temel etkenin ise dilin kuşaktan kuşağa aktarımının bozulmaması olduğu belirtilmiştir [10].

“Ethnologue” Dünya Dilleri sitesinde dillerin tehlike düzeyinin belirlenmesinde, dünyadaki dillerin canlılık derecesini gösteren daha önce Fishman tarafından 1991'de hazırlanmış olan 8 seviyeli GIDS *Graded Intergenerational Disruption Scale* “Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği”ne (Fishman 1991; Dwyer 2011) dayanılarak M. Paul Lewis ve Gary F. Simons tarafından geliştirilen EGIDS *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale* “Genişletilmiş Kademeli Kuşaklararası Bozulma Ölçeği” kullanılmıştır [10].

EGIDS ölçeğinde 0-10 arasında diller derecelendirilmiştir. (0) Uluslararası (*International*) seviyesindeki diller uluslararası ticaret ve bilgi alışverişinde ve uluslararası politikalarda geniş ölçüde kullanılır. (1) Ulusal (*national*) seviyesindeki diller eğitim, çalışma, kitle iletişim ve yönetim alanlarında ulusal düzeyde kullanılır. (2) Bölgesel (*provincial*): Dil, eğitim, iş, kitle iletişim ve yönetimde ulusun önemli idari alt birimlerinde kullanılır. Ethnologue'a göre Güney Altayca ve Sahaca bölgesel düzeydedir. (3) Geniş iletişim (*wider communication*) seviyesindeki diller bir bölgedeki dilsel farklılıkları aşmak için resmî konumu olmaksızın çalışma ve kitle iletişimde kullanılır. (4) Eğitsel (*educational*) seviyesindeki diller kurumsal olarak desteklenen yaygın eğitim sistemi sayesinde standardizasyona ve sürekli bir edebiyata sahiptir. Ayrıca bu diller yoğun olarak sözlü biçimiyle de kullanılır. Ethnologue'a göre Tıvaca “eğitsel” seviyesindedir. (5) Gelişen (*developing*) seviyesindeki diller bazıları tarafından standart biçimde edebiyatta kullanılır. Bu diller yoğun olarak kullanılmakla birlikte yaygın ve istikrarlı değildir. Hakasça, Tıvacanın Moğolistan'da kullanılan değişikleri (Kuzey ve Batı Hövsköl, Hovd aymakları) “gelişen” seviyesindedir. (6a) Dinamik (*vigorous*) diller bütün kuşaklarca yüz yüze iletişimde kullanılan dillerdir. (6b) Tehdit altında (*threatened*) seviyesindeki diller bütün kuşaklarca yüz yüze iletişimde kullanılır fakat kullanıcılarını kaybetmektedir. Kuzey Altayca, Dolganca, Şorca ile Tıvacanın Çin Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki değişikleri “tehdit altında” sayılmıştır. (7) Değişen (*shifting*) seviyesinde doğurgan kuşak dili kendi arasında kullanabilir ancak çocuklarına aktaramaz. (8a) Can çekişen (*moribund*) seviyesindeki dillerin kalan tek kullanıcıları topluluğun büyük ebeveyn kuşağındaki ve daha yaşlı üyeleridir. (8b) Yok olmak üzere (*nearly*

extinct) seviyesindeki dillerin kalan tek kullanıcıları dili pek az kullanma olanağına sahip olan topluluğun büyük ebeveyn kuşağındaki ve daha yaşlı üyeleridir. Çulım, Karagas (Tofa) ve Hakasçanın Çin'in Heilongjiang bölgesinde kullanılan değişkisi (Fuyü Kırgızcası) "yok olmak üzere" seviyesindedir. (9) Uyuşuk (*dormant*) seviyesindeki diller, etnik grup için etnik kimliğin hatırlatıcısıdır, ancak kimse dilde sembolik yeterlilikten fazlasına sahip değildir. (10) Yok olmuş (*extinct*) seviyesindeki diller ise artık kullanılmamaktadır ve artık kimse dile ilişkin etnik kimlik duygusunu taşımamaktadır. Ethnologue'da bu seviyede Türkçenin Sibirya grubu değişkisi kaydedilmemiştir.

2.6. Tehlikedeki Diller Kataloğu'nda (*Catalogue of Endangered Languages = ELCat*) Dillerin Tehlike Seviyeleri

Manoa Hawai'i Üniversitesi (University of Hawai'i at Manoa) ile Doğu Michigan Üniversitesi olan Dil Enformasyon ve Teknoloji Enstitüsü (*The Institute for Language Information and Technology at Eastern Michigan University*) tarafından yürütülmekte hazırlanan Tehlikedeki Diller Kataloğu da (*Catalogue of Endangered Languages = ELCat*) dillerin tehlikede bulunma derecelerinin değerlendirilmesine yönelik bir projedir [11]. Katalog'da 179 ülkede mevcut diller değerlendirilmektedir. Dillerle ilgili veriler UNESCO Red Book on Endangered Languages, Ethnologue sitesi, çeşitli diller üzerine yazılmış monografiler gibi çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

Katalog'daki derecelendirmede kuşaktan kuşağa dilin aktarılmasının ön plana çıktığı Tehlikedeki Diller Atlası ve EGIDS ölçeğinden farklı olarak dilin kuşaktan kuşağa aktarılmasının yanısıra konuşur sayısı, konuşur sayısının etnik grubun nüfusu içindeki oranı, kullanım alanları gibi değişkenlerin toplamından yola çıkılarak dillerin derecelendirilmesinin söz konusu olmasıdır. Sadece yaşayan dillerin derecelendirildiği ELCat'da toplam 6 seviye bulunmaktadır: (5) kritik derecede tehlike altında (*critically endangered*), (4) ciddi derecede tehlike altında (*severely endangered*), (3) tehlikede (*endangered*), (2) tehdit altında (*threatened*), (1) Savunmasız (*vulnerable*) ve (0) güvende (*safe*).

Kritik derecede tehlikede (5) olan diller söz konusu etnik grubun içinde dilin konuşurlarının çok düşük bir orana sahip olduğu, konuşur sayıları 1-9 arasında değişen ve konuşurlarının tamamının yaşlı kuşaktan olduğu, bazı ritüeller ve aile içi faaliyetler gibi son derece kısıtlı kullanım alanlarına sahip olduğu dillerdir. Tofaca kritik derecede tehlikede diller arasında sayılmıştır.

Ciddi tehlikede bulunan diller (4) topluluğundan yarısından azının konuştuğu, konuşur sayısı 10-99 arasında değişen ayrıca büyük ebeveynlerin çoğunun dili konuştuğu, aile içi iletişimde bile yerini baskın dile bırakmaya başlayan, çok kısıtlı kurumsal desteğin bulunduğu dillerdir. Şorca, Orta Çulım, Çulım Tatarcası ciddi derecede tehlikede seviyesindedir.

Tehlikede (3) seviyesindeki diller doğurgan kuşak ve yetişkinlerin bazıları tarafından bilinen, ancak çocuklarla iletişimde kullanılmayan, topluluğun yaklaşık yarısının dili bildiği, konuşur sayısı 100-999 arasında değişen, temel olarak aile içi iletişimde kullanılan, topluluğun üyelerinin dil değiştirmeye karşı kayıtsız kaldığı ya da desteklediği, bu dilde edebiyatın olmadığı ya da eğitim-öğretim sisteminde yer almayan, devletin dil değiştirmeyi teşvik ettiği, ancak bazı kurumlar tarafından desteklenen dillerdir. Katalogda Kuzey Altay değişkisi "tehlikede" seviyesindedir.

Tehdit altında (2) seviyesindeki diller yetişkinler ve çocuk edinme yaşındaki kuşağın konuştuğu, konuşur sayısı 1000 ile 9999 arasında değişen, topluluğun büyük bölümü tarafından konuşulan, ancak konuşur sayısı tedrici olarak düşüş gösteren, resmî olmayan iletişim alanlarında başka dillerle birlikte kullanılan, toplumun çoğu tarafından önemsenen, ancak eğitim-öğretim ve yazının toplum tarafından nadiren desteklediği, devletin azınlık dillerini destekleyen açık bir politikasının bulunmadığı, bununla birlikte bazı kurumlar tarafından desteklenen dillerdir. Türkçenin Güney Altay, Hakas ve Dolgan değişkeleri "tehdit altında" seviyesinde konumlandırılmıştır.

Savunmasız (1) seviyesindeki diller ise yetişkinlerin çoğu ve bazı çocuklar tarafından konuşulan, konuşur sayısı 10.000 ile 99.000 arasında değişen topluluğun üyelerinin çoğu tarafından konuşulan, ancak yavaş yavaş konuşur sayısının düştüğü, resmî alanlar dışında tüm kullanım alanlarında kullanılan, topluluğun üyelerinin önemsendiği, dilde yazın ve eğitim-öğretim olduğu halde topluluğun bir kısmı tarafından önemsendiği ayrıca dilin resmî olmayan iletişim alanlarında kullanımının kurumsal olarak desteklediği dillerdir. Bu seviyedeki tek değişke Tıvacadır.

Güvende (0) bulunan diller ise topluluğun/etnik grubun bütün üyeleri tarafından konuşulan, konuşur sayısı 100.000'in üzerinde olan, topluluğun tamamının dili bildiği ve konuşur sayısının durağan olduğu ya da büyüdüğü, devlette, kitle iletişim araçlarında, iş yerinde kullanılan, konuşurlarının önemsendiği, öğrenilmesinin teşvik edildiği, dilde

yazın ve eğitim-öğretimin olduğu ve önemsendiği, devlet ve diğer kurumlar tarafından bütün alanlarda kullanımının desteklendiği dillerdir.

ELCat'taki diller listesinde Sahaca yer almaktadır.

3. Değerlendirme

Dillerin tehlike seviyesi ölçekleri, büyük ölçüde hangi dillerin tehlikede bulunduğu dikkat çekme, doğru zamanda uygun tedbirlerin alınmasını sağlama ve belgelemenin aciliyetinin belirlenmesi gibi pratik amaçlara hizmet etmektedir. Bu ölçeklerin dayandığı ölçütlerin geçerliliğinin yanı sıra diller hakkında doğru verilerin toplanması bu ölçeklerin kullanılabilirliği açısından önemlidir. Bu yüzden çok sayıda toplumdilbilimci çeşitli ölçütleri kullanarak dillerin tehlike seviyesinin belirlenmesini sağlayacak ölçekler oluşturmuşlar ve çeşitli ölçütler doğrultusunda mevcut dilsel verilere dayanarak dillerin tehlikede bulunuş derecesi değerlendirmeye çalışmışlardır.

Çeşitli ölçeklere göre yapılan sınıflandırmalar Türk dilinin Sibiry grubu değişkeleri açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo oldukça karmaşıktır. Ölçeklerde derecelendirmenin belirlenmesi için kullanılan ölçütler giderek daha çok değişkeni içeriyor olsa da temelde büyük bir fark yoktur. Dillerin derecelendirilmesindeki farklılıkların temel sebebi değişkelerle ilgili eş zamanlı ve ayrıntılı bilgilere sahip olunmaması gibi görünmektedir.

Ölçeklerin tamamında bütün kuşakların konuştuğu, yani dilin kuşaktan kuşağa altarılmasında kesintinin olmadığı ve konuşur sayısının yüksek olduğu diller “güvende” sayılmıştır. ELCat konuşur sayısı 100.000’in üzerinde olanları kabul ederken UNESCO etnik grup ya da dil topluluğunun tamamının konuştuğu dilleri güvende görmektedir. EGIDS ölçeğinde diller bütün kuşaklar tarafından konuşur sayısını kaybetmeye başladığı 6b seviyesinde “tehdit altında” sayılmaktadır. Bu durumda bu seviyenin üzerindeki (Uluslararası, ulusal, bölgesel, geniş iletişim, eğitsel, gelişen ve dinamik seviyeleri) tehdit altında değildir, dolayısıyla diller farklı hukuki ve toplumsal konumlarda bulunuyor olsa bile konuşu sayısında azalmadığı sürece “güvende” kabul edilebilirler. *Red Book on Endangered Languages*'te Saha ve Tuva Türkçeleri “tehlikede olmayan diller” olarak değerlendirilmiştir. Atlas'ta Sibiry grubu Türk dilinin değişlerinden hiçbirisi “güvende” seviyesinde seviyesinde kaydedilmemiştir. Ethnologue'da EGIDS ölçeğine göre 6b seviyesinin üzerinde bulunan seviyelerde Saha, Tuva, Hakas ve Güney Altay Türkçeleri bulunur. Ancak, bu ölçekte Güney Altayca, Sahaca ile birlikte Bölgesel (2) seviyesindeyken Tıvaca eğitsel (4), Hakasça ise gelişen (5) seviyesindedir. ELCat'ta güvende olduğu kaydedilen Sibiry grubu Türkçe değişkeleri bulunmaz. Ancak ELCat'ın dil listesinde Sahaca bulunmamaktadır.

Değişkeler	UNESCO Red Book...	ATLAS	ETHNOLOGUE	ELCat
Saha	Tehlikede olmayan	Savunmasız	Bölgesel	?
Tuva	Tehlikede olmayan	Savunmasız	Eğitsel	Savunmasız
Altay (Güney Altay)	Tehlikede	Kesinlikle tehlikede	Bölgesel	Tehdit altında
Hakas	Tehlikede	Kesinlikle tehlikede	Gelişen	Tehdit altında
Dolgan	Potansiyel olarak tehlikede	Kesinlikle tehlikede	Tehdit altında	Tehdit altında
Şor	Ciddi derecede tehlikede	Ciddi derecede tehlikede	Tehdit altında	Ciddi derecede tehlikede
Kuzey Altay	Tehlikede	Ciddi derecede tehlikede	Tehdit altında	Tehlikede
Tofa	Yok olmak üzere	Kritik derecede tehlikede	Yok olmak üzere	Kritik derecede tehlikede
Çulım	Yok olmak üzere	Kritik derecede tehlikede	Yok olmak üzere	“Ciddi derecede tehlikede”
Soyot	?	Yok olmuş	?	?

Red Book on Endangered Languages'te kullanılan ölçekte konuşur sayısının çokluğuna rağmen resmî bir konumu bulunmayan diller “potansiyel tehlikede” kabul edilirken, Atlas'ta ve ELCat'ta “güvende” seviyesinden bir sonraki seviye “savunmasız” seviyesidir. Yetişkinlerin tamamı veya çocukların çoğunun konuştuğu savunmasız diller Atlas'a göre iletişim alanlarının daha dar oluşu, ELCat'a göre ise konuşur sayısının 10.000-99.000 arasında değişmesiyle diğer seviyelerden ayrılır. ELCat'a göre bu diller risk altındadır. *Red Book on Endangered Languages*'te Dolganca “potansiyel tehlike altında”dır. Atlas'ta Sahaca ve Tıvaca “savunmasız”ken, Sahacanın diller listesinde hiç yer almadığı ELCat'ta sadece Tıvaca “savunmasız”dır.

Çeşitli kuşaklarda konuşuru olmakla birlikte dilin konuşuru olan kuşakların giderek yaşlanması “tehlikede” ya da tehlikenin çeşitli derecelerinde bulunan dilleri işaret eder. *Red Book*'ta “tehlikede” ve tehlikenin daha çok arttığı “ciddi derecede tehlikede” seviyeleri bulunur. Hakas, Kuzey Altay ve Güney Altay Türkçeleri tehlikede sayılırken, Şorca ciddi derece tehlikede sayılmıştır. Atlas'ta “kesinlikle tehlikede”, “ciddi tehlikede”, “kritik derecede tehlikede” seviyeleri bulunur. Bu seviyeler dili hangi kuşağın konuştuğunu gösterir. Tehlike derecesinin en düşük olduğu “kesinlikle tehlikede” seviyesinde Güney Altayca, Hakasça, Dolganca ve Sibirya Tatarcası yer alırken “ciddi tehlikede” seviyesinde Şor ve Kuzey Altay, kritik derecede tehlikede seviyesinde ise Tofa ve Çulım Türkçeleri bulunur. EGIDS ölçeğinin esas alındığı Ethnologue sitesinde tehlikenin yok olma noktasına gelinceye kadar olan çeşitli derecelerini “tehdit altında”, “değişen”, “can çekişen”, “yok olmak üzere” ve “uyuşuk” seviyeleri gösterir. Ethnologue'un dilin tehlikeye girdikten sonraki seviyelerini daha ayrıntılı bir biçimde ele aldığı söylenebilir. Bütün bu seviyeler dilin kullanıcılarını kaybetmeye başladıktan sonra hangi kuşaklar tarafından ve ne sıklıkla kullanıldığına ilişkindir. Tehlikedeki dilin yok olmadan önce bulunduğu “uyuşuk” seviyesinde dilde yeterlilik semboliktir, yani dilde artık üretim söz konusu olmadığı için bu aşama M. Krauss tarafından “yok olmuş” kabul edilmektedir [3, s. 3]. Diğer ölçeklerde dilin sembolik varlığına dikkat çekilmemiştir. EGIDS ölçeğine göre Kuzey Altay, Dolgan, Şor ile Tıvacanın Çin'de konuşulan değişikleri “tehdit altında”, Çulım, Karagas ve Fu-Yu Kırgızcası “yok olmak üzere” biçiminde konumlandırılmıştır. ELCat'ta “tehlikede”, “ciddi derecede tehlikede”

ve “kritik derecede tehlikede” seviyeleri tehlikenin büyüklüğünün çeşitli derecelerini gösterir. Güney Altay, Hakas ve Dolgan Türkçeleri “tehdit altında”, Kuzey Altay “tehlikede”, Şor, Orta Çulım ve Çulım Tatarcası “ciddi derecede tehlikede”, Tofa ise “kritik derecede tehlikede” konumundadır.

Genel olarak tehlike içinde olan bu değişikliklerin içinde bulunduğu koşullar düşünüldüğünde üç grup ortaya çıkmaktadır. Resmî konumu bulunan, eğitim-öğretimde kullanılan Hakasça ve Altayca, konuşur sayısı azalmış olan (%10-20 arasında) ve resmî konumu bulunmayan ve artık çocukların konuşmadığı Dolgan, Şor ve Altay alt-etnik gruplarının konuştuğu bazı değişikler (Çalkandu, Kumandı, Tuba, Teleüt) ve son olarak da az sayıda ve en yaşlı kuşaktan konuşurları kalmış olan Tofaca ve Çulım Türkçesi (Tofaca 87, Çulım Türkçesi 17).

Türk dilinin Sibirya grubu değişikliklerinden sadece Soyot Atlas'da “yok olmuş” biçiminde sınıflandırılmıştır. Diğerlerinde Soyotçaya ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Ancak Soyotçanın son yıllara kadar okulda ders olarak okutulduğuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır [12, s. 217]. Bununla birlikte dilin canlı sayılıp sayılmayacağı konusu tartışmalıdır. Soyotça okullarda ders olarak okutuluyor bile olsa muhtemelen öğrenciler bu dilde yeni cümleler üretmezler ve belgeleme yapılamaz. Bu durumda bile en iyi olasılıkla EGIDS ölçeğine göre “uyuşuk” kategorisine girmesi mümkündür.

Hemen hemen dünyanın tüm bölgelerinde tehlikede bulunan dillere ilginin artması, özel araştırma kurumlarının kurulması ve çok sayıda projenin ortaya çıkmasıyla dillerle ilgili daha sağlıklı verilere ulaşma olasılığının doğmuş olması, dillerin içinde bulunduğu tehlike seviyelerinin daha doğru belirlenebilmesi için umut vermektedir. Türk dilinin Sibirya grubu değişiklikleri üzerine de yürütülmekte olan çok sayıda proje bulunmaktadır. Güncel veriler ışığında söz konusu değişikliklerin tehlike seviyelerinin gerçekçi biçimde belirlenmesi, tehlikedeki dillerin işlevlerinin canlandırılması ve belgelenmesi ile ilgili çalışmaların da daha sağlıklı yürütülmesini sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. KRAUSS M. E. *The World's Languages in Crisis. Language. 1992. 68(1). S. 4-10.*
2. KRAUSS M. E. *Keynote – Mass Language Extinction and Documentation. The race against time, The Vanishing Languages of the Pasific Rim – Oxford: OUP, 2007. S. 3-27.*
3. KRAUSS M. E. *Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment. Language*